

LITTERATUR

Linda Oja: *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige. 382 sid. Symposion, Stockholm/Stehag 1999.*

Intresse för häxor och häxprocesser har funnits i Sverige alltsedan den tid häxbålen brann under slutet av 1600-talet. Den epidemiska framfarten av denna sociala hysteri satte naturligtvis djupa spår i de trakter processerna drog fram med angiverier, framtvingade bekännelser och dödsdomar. Föga förvånande levde dessa trauma kvar i folkligt berättande långt in på 1900-talet och fortfarande idag har vissa laddade platser kvar benämningar som syftar på dessa onda tider. Om man vill spetsa till saken kan man säga att den från kontinenten importerade häxmytologin med kannibalism, djävulsorgier, stekta spädbarn och med sina formaliserade rättegångsfrågor skapade en ny folktro kring häxan och bålet, vilken levde sitt eget liv långt efter det att trolldomsprocesserna upphört som tingsmål. Dessa föreställningar har också varit grunden för många lättvindiga och förenklande framställningar mot vilkas dramatiska detaljer historikernas källkritik stått sig slätt.

Under de senaste 10–15 åren har dock ett flertal studier publicerats som kastar nytt ljus över både häxprocesserna och deras sociala sammanhang. Till dessa kan vi nu lägga uppsalahistorikern Linda Ojas avhandling *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige* utgiven av Symposion förlag.

Traditionellt görs en uppdelning mellan vad som brukar benämnas skadlig respektive oskadlig magi (eller «vit» och «svart» magi). Den förra med sina djävulspakter och Blåkullafärder har stått i fokus för intresset både hos häxprocessernas jurister och hos senare tiders historiker. Linda Oja däremot fäster vår uppmärksamhet på den senare, oskadliga magin, som snarare definierades av sitt föregivna syfte att bota och värna. Den var mindre spektakulär med sina besvärjelser mot ofärd som kunde drabba gård och odling eller de klokas ceremonier mot sjukdom som drabbat människor eller djur. Den så kallade oskadliga magin var ett slags vardagens ritualer som speglar sin tids livsvillkor och människors försörjningssätt. Rubriken magi var något som tillfogades av präster och jurister när de ville distansera de folkliga bruken från den lutherska tron. Det lilla vi vet om människors egna sätt att tala om dessa ceremonier antyder att funktionen stod i centrum snarare än dogmatiken: man kallade externa läsningar och aktörerna botare. Det är synnerligen tveksamt om vare sig de kloka eller deras patienter uppfattade orden och handlingarna som subversiva

eller på kontrakurs mot kyrkans lära. Men det gjorde i allra högsta grad den lutherska ortodoxins företrädare. Inte minst under reformationens första hundra år gjordes ingen större åtskillnad mellan hedendom och papism – och till dessa avarter räknades även de folkliga vidskepelserna, för att använda ett av prästerskapets favorituttryck. En allt starkare nationalstat med allt subtilare instrument för kontroll och disciplinering blev till en början en hjälp för prästerna att hålla folket på den rätta vägen men bar, som studien visar, även på fröet till en motsatt utveckling.

Linda Ojas uppslagsrika avhandling är ett viktigt bidrag till förståelsen av, inte bara de idéer som låg bakom häxprocessernas vansinne, utan även av de folkliga och lokala föreställningsvärldar som tämligen måttligt rubbats av stora förändringar som kristnandeprocessen, riksenandet eller reformationen. Men, som Oja visar, gradvis blev de mindre relevanta även för landsbygdsbefolkningen i takt med upplysningstidens begynnande folkundervisning, en tilltagande sekularisering av rättsväsendet och det som brukar benämnas «den vetenskapliga revolutionen».

Linda Oja använder ett bredare material för sina analys än konventionella rättshistoriska framställningar och tar utöver lagtexter och rättegångsprotokoll även med brev, dagböcker, reseskildringar för att skapa en bakgrund till de föreställningsvärldar som kolliderar i trolldomsprocesserna. Det var inte så enkelt att endast bondens försanthållanden om verkligheten ansågs klandervärda av domare och präster. Inställningen till trolldomens inflytande över vardagens skeenden varierade i högsta grad även bland de välutbildade grupperna. Denna betoning av sociala skillnader bland de lärde som avhandlade trolldomsfrågorna under den aktuella tiden är ett viktigt nytt bidrag till förståelsen av de skiften i inställningen till trolldom och häxeri-ärenden som äger rum under 1700-talet.

Kyrkans hållning var länge att inte endast Djävulen utan även demonerna existerade och var aktivt verksamma som Den Ondes medhjälpare i kampen om den enskilda människans själ. Inflytelserika teologer som Augustinus och Thomas av Aquino bekräftar att Satan inte skyr några medel att ansätta människan. Ja, själve Luther slängde ju sitt bläckhorn efter Djävulen. Den svenska lutherska ortodoxins store katekesförfattare Laurentius Paulinus Gothus, biskop i Strängnäs och sedermera ärkebiskop, varnar goda kristna att falla för frestelsen att ta del av den skenbara hjälp en kontakt med Djävulen kunde skänka.

När man som modern läsare tar del av dessa texter från 1600-talets första decennier slås man av den glöd

med vilken frågan om Djävulens makt och myndighet avhandlas. Det blir till en existentiell fråga som genomsyrar allt från synen på skapelsen och frälsningshistorien till trossatser om den yttersta domen och de eviga straffen

Som religionshistoriker tycker jag dock att det är olyckligt att Oja använder ordet *magi* även som sin egen övergripande analytiska term — särskilt som en av hennes stora och goda poänger är att framhålla de lärda författarnas utpekande av och distansering från de «vidskepliga andra». Därför är det viktigt att skilja mellan de ord och begrepp som används för att definiera ut de andras föreställningar som felaktiga och förvrängda — och sådana termer forskaren vill bruka i analytiskt syfte.

Det är en händelserik period Oja valt för sin studie och hon koncentrerar sig lyckligtvis inte på massprocesserna under 1660- och 70-talen utan betonar den långa utvecklingen. Vidskepelseanklagelserna avkriminaliserades under slutet av 1700-talet och omformulerades till en fråga om bedrägeri. Prästers och juristers strävan att stävja vidskepelse avmattades och ersattes i viss mån under 18- och 1900-talen av läkarnas kamp mot kvacksalveriet, vilket torde spegla en ytterligare allmän sekularisering i kombination med naturvetenskapernas allt starkare ställning. Och som Linda Oja sammanfattar utvecklingen: det rörde sig inte längre på slutet av 1700-talet om att definiera gränserna för gott och ont, utan mellan verkligt och överkligt. Därför är hennes avhandling ett viktigt bidrag till förståelsen av det tidigmoderna Sverige och sekulariseringens stegvisa nedbrytande av den kyrkliga hegemonin.

Catharina Raudvere

Frances Young: *Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture*. 325 sid. Cambridge University Press, Cambridge 1997.

Med denna uppföljare till *The Art of Performance, Towards a Theology of Holy Scripture* (1990), har Frances Young ännu en gång gett en övergripande presentation av bibel användningen i den tidiga kyrkan. Huvudärendet i de två titlarna om patristisk exegetik är att förbättra vår förståelse av hur kyrkofäderna använde och tolkade Skrifterna.

Young vill i *Biblical Exegesis and the Formation of Christian Culture* (försättningsvis *Biblical Exegesis*) särskilt påvisa att de standardrekonstruktioner av forny kyrklig exegetisk metod som nutida forskare utarbetat ofta är missledande förenklingar. De vanligt förekommande metodologiska bibeltolkningskategorierna «litterär», «typologisk» och «allegorisk» avfärdar hon exempelvis som inadekvata när det handlar om att få

grepp om de skriftutläggningsmodeller de tidiga kyrkofäderna övertog och vidareutvecklade (s. 2; 186–213). Young understryker att det redan då, i forny kyrkan, fanns en större begreppslig nyansering och medvetenhet om komplexiteten i det exegetiska arbetet än vad som vanligtvis möter i handboksframställningar.

Med *Biblical Exegesis* vill hon därför 1) «utmana accepterade generaliseringar» och 2) «arbeta med vissa nyckeltexter och -författare i syfte att ge levande exempel på den exegetiska processen, dess principer, underliggande förutsättningar och utövande» (s. 4 f.). Under framställningens gång visar hon sedan på Bibelns centrala plats vid uppkomsten av den kristna kulturen. Med detta breda grepp försöker Young att med föäderna som hävarm (om)formulera några av de stora bibelexegetiska, -teologiska och -hermeneutiska frågorna. Bokens fyra delavsnitt ger en fingervisning om hennes systematisk-teologiska ansats vid genomförandet: I. *Exegesis and the Unity of the Scriptures*, II. *The Bible as Classic*, III. *Language and Reference*, och IV. *The Bible and the Life of Faith*.

Första delen, *Exegesis and the Unity of the Scriptures*, inleds med ett kapitel om receptionen och tillägnet av de bibliska texterna i den kristna församlingen. Young gör här påpekandet att Skrifternas enhet (the unity of the scriptures) sågs som en dogm bland kyrkofäderna. Effekten av detta på exegetiken har, som hon framhåller, inte nämnvärt diskuterats på sistone, förrän nu i *Biblical Exegesis*. Förutom den forny kyrkliga s.k. trosregeln (*regula fidei*) och andra enhetskapande strukturelement, fäster hon i det här sammanhanget också uppmärksamheten vid ett särdrag i den kristna skrifthanteringen som tidigare ofta förbi gått, nämligen forny kyrkans val av den s.k. codexen som bokformat. Istället för den klassiska skriftrullen, som användes vid all bokutgivning av rang, verkar de kristna redan runt år 100 e. Kr. ha övergått till codexformatet, dvs. den inbundna bokens format. En följd av att de kristna församlingarna övergav skriftrullen till förmån för det moderna bokformatet vid publicerandet av sina skrifter blev att de judiska skrifterna kom att omformateras och s.a.s. tas över även i rent fysisk mening. Young skriver: «[t]hey were ... not just re-read but re-formed» (s. 14).

Bokens andra del, *The Bible as Classic*, fokuserar bl.a. Bibeln som litteratur. Young menar att forny kyrkan i sin starka fixering vid texten kom att avspegla den klassiska kulturen, men med en ny uppsättning klassiska texter som ersättare för Homeros och Platon. Young målar här bilden av ett konkurrensförhållande mellan de antika och de kristna litterära klassikerna med formuleringar som «[t]he battles of the literatures was on» (s. 57).

I tredje delen, *Language and Reference*, gör Young några intressanta semantiska iakttagelser med avse-